
ARVUSTUS

NEED OHTLIKUD ARMASTUSKIRJAD

Martin Klöker. *Caspar und Catharina: Eine Revaler Liebe in Briefen des 17. Jahrhunderts.* (Baltische Literarische Kultur; Bd. 2.) Berlin—Münster: LIT, 2020. 352 S.

Varaüsaegsete kirjandusžanride võrdluses kuulub epistolaaria vähemalt Eesti- ja Liivimaal seni kõige ebasüsteemsemalt uuritute hulka: kirju on käsitletud enamjaolt ühe- või mõnekaupa, kasutades neid peamiselt ajaloolise info allikana.¹ Enne vastilmunud raamatut Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse vanemteadurilt Martin Klökerilt pole kommenteerituna ja kogu säilinud mahus uuesti avaldatud ühtki siinset ameti- ega erakirjavahetust 16.–17. sajandist.² Kuna ühelt poolt olid kirjad alates antiiksest määratlusest justkui dialoog kahe või rohkema lahusviibiva isiku vahel, pole juba žanritraditsioonist tulenev laialipillutatatus soodustanud kirjavahetuste säilimist tervikuna; kirju, ka isiklikke kasutati tõendusmaterjalina kohtuprotsessides, mis muutis nende alalhoidmise mõnikord ootamatult ohtlikuks; sageli ei lugenud saadetud kirju aga üksnes otsene adressaat, vaid neid loeti ette ja laenutati luge-

¹Sissejuhatavat ülevaadet humanistlikust epistolaariast siinsel alal vt Kristi Viiding, “Humanistlik epistolaarkultuur Eesti- ja Liivimaal: Tallinna literaatide kirjad Meibomide kirjakollektsioonis”. — Piret Lotman (koost.). *Konfessioon ja kirjakultuur = Confession and the Literary Culture*. (Eesti Rahvusraamatukogu toimetised = Acta Bibliothecae Nationalis Estoniae = Transactions of the National Library of Estonia 15. A, Raamat ja aeg = Libri et memoria 4.) Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 2016, lk 118–144.

²Riia superintendendi ja teoloogi Hermann Samsoni kirjavahetuse Axel Oxenstiernaga on välja andnud James Dobreff: *Hermannus Samsonius to Axel Oxenstierna: Latin Correspondence from 1621 to 1630 with Linguistic and Historical Commentaries*. Lund: Lund University, 2006, kuid see on vaid väike osa Samsoni kogukorrespondentsist. Uunderi ja Tuglase Kirjanduskeskuses on trükiks ette valmistamisel Riia sündiku, Võnnu maanotari ja Poola kuninga sekretäri David Hilcheni kirjavahetus.

miseks välja kogu sõpruskonnale — eriti juhtumeil, kui kiri oli saadud mõnelt silmapaistvalt isikult ja sisaldas olulist teavet. Siinses regioonis mõjus säilivusele ilmselt kaasa pidevalt vahetunud koloniaalvõim või hirm selle järjekordse vahetumise ees. Teiselt poolt on tervikkirjavahetuste väljaandmisel enamjaolt palju vältimatult kommentaari vajavaid kihte, eriti kui tahta, et vanad kirjad ka 21. sajandi lugeja jaoks rääkima hakkaksid.

Peale üldisema ajastu, regiooni, autori ja tema adressaatkonna tundmise on varauusaegsete kirjade puhul vaja arvestada, et kirjajirutamist õpetati ja harjutati tollal süstemaatiliselt koolis. Selle jaoks anti välja teoreetilisi käsiraamatuid kirja alaliikide, sobivate väljendite ja pöördumistega, aga ka näidiskirjade kogumikke igasugusteks elujuhtumiteks. On märkimisväärne, et Eestimaa esimese ladinakeelse kirjajirutamisõpiku esmatriikk (1638) raamatu meespeategelase sõbralt, Tallinna gümnaasiumi retoorika- ja hiljem teoloogiaõppejõult Heinrich Arninckilt ilmus just samal kümnendil, kui algas Tallinnasse Eestimaa Rüütelkonna sekretäriks sattunud Caspar Meyeri (u 1605–1654) ning Tallinna kodanikutütre Catharina von der Hoyeni (snd u 1621) armukorrespondents (1636–1652). Erinevalt paljudest teistest tollastest kirjakäsiraamatutest jättis Arninck Tallinna gümnaasiumi õppuritele siiski andmata juhised armastuskirjade kohta. Enamgi veel — pöördumisvormelite loetelus ei andnud Arninck ühtki pöördumissoovitust naistele kirjutamisel.

Ehkki Caspari ja Catharina kirjavahetuse olemasolule Tallinna Linnaarhiivis osutas juba baltisaksa arhiivaar Gotthard von Hansen rohkem kui sajandi eest ilmunud arhiivikataloogis ning Martin Klöker 2005. aastal oma Tallinna 17. sajandi avapoolse kirjanduselu monograafias (eeti k 2014),³ selgub selle korrespondentsi kogu unikaalsus alles käesolevast väljaandest. Et alustada Eesti- ja Liivimaa kontekstiga, väärrib korrespondents esiteks lugemist ja analüüsimist tänu mahukusele, intensiivsusele ja liigutavale autentsusele: kõik 102 saksa-, enamjaolt ülemaaksakeelset kirja on säilinud autorite omakäeliste originaalidena,

³Gotthard von Hansen. *Katalog des Revaler Stadtarchivs*. Reval, 1896, lk 206–207; Martin Klöker. *Literarisches Leben in Reval in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts (1600–1657): Institutionen der Gelehrsamkeit und Genese städtischer Gelegenheitsdichtung*. Bd. 1: *Darstellung*. Tübingen: Niemeyer, 2005, lk 335; Martin Klöker. *Tallinna kirjanduselu 17. sajandi I poolel (1600–1656): Haridusinstituutsioonid ja juhuluuletamine*. Tlk Kristi Viiding. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2014, lk 277–278.

mõned lahti murtud pitsatijälgedega ja vähemalt ühel korral ka Caspari pisarate jälgedega. Võrreldes seda näiteks Caspariga ameti ja hariduse poolest sarnase Riia humanisti David Hilcheni (1561–1610) 760 kirjast koosneva kirjavahetusega, siis tolles on ühe korrespondendiga vahetatud kirjade seas suurim Rostocki ja Helmstedti ülikooli professori Johannes Caseliusega 33 aastat (1577–1610) toimunud suhtlus, millest on teadaolevalt alles vaid 41 kirja. Muidugi mängib selle võrdlusmaterjali puhul rolli asjaolu, et kirjad liikusid Liivi-, Poola- ja Saksamaa vahet umbes kahe kuuga ja kaduma läinud kirjade hulk oli pika vahemaa tõttu kindlasti suurem.⁴ Ent ka Caspari pidevad eemalviibimised Tallinnast — küll Stockholmis, küll Eestimaa eri mõisates rüütelkonna asju ja tülisid lahendamas — tingisid paratamatult viivitusi kirjade saatmisel ja vastamisel ning kirjavahetuse kogukestus oli ligi poole lühem.⁵ Caspari ja Catharina kirjavahetuse kestuse ja intensiivsuse peamine põhjus oli siiski nende suhte laadis ja taustas. Rostockist Tallinna saabunud Caspar oli abielumees, kelle märgatavalt vanem abikaasa Anna Dobbin viibis harva Tallinnas ja oli Casparile silmapaistvalt vastumeelne. Caspari armastus temaga Laial tänaval lähestikku elanud ligi 16 aastat noorema Catharina vastu leidis vastuarmastuse ja ehkki elukohtade lähedus võimaldas esialgu ka suulist läbikäimist, tekkisid kuulujutud ja probleemid, nii et ajuti olid kirjad ainukeseks suhtlusvõimaluseks. Vaatamata Caspari ja Catharina pidevatele palvetele, et Anna Dobbin siit ilmast lahuks, suri 1654. aasta algul hoopis Caspar. Nii jäi just kirjavahetus kuni lõpuni meediumiks, mille kaudu leidsid väljenduse kõik armumise, armastuse ja armukadeduse staadiumid, nagu ka armastuskirja vormid lühikesest sedelist kohtumise kokkuleppimiseks või kingituse kaaskirjana kuni pikkade lootusrikaste igatsuskirjade, luuletuste, vastastikuste kahtluste, süüdistuste, andestamiste ja leppimisteni.

⁴Vt Kristi Viiding, “Rhetorical strategies in the correspondence of Johannes Caselius to the Livonian humanist David Hilchen”. — *Acta Comeniana: International Review of Comenius Studies and Early Modern Intellectual History. Internationale Revue für Studien über J. A. Comenius und Ideengeschichte der Frühen Neuzeit* 33/LVII, 2019, lk 27–45.

⁵Postiolude kohta tollasel Eesti- ja Liivimaal vt Enn Küng, “Kullerposti ja reisijateveo sisseseedmine Eesti- ja Liivimaal 17. sajandi esimesel poolel”. — Enn Küng (koost.). *Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16./17. sajandil*. (Eesti Ajalooarhiivi toimetised = Acta et Commentationes Archivi Historici Estoniae; 8 (15).) Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2002, lk 205–238.

Teiseks võib välja antud korrespondentsi pidada Liivi- ja Eestimaa jaoks oluliseks naiste haridusloo, eeskätt lugemis- ja kirjutamisajaloo allikana. Caspari kui õiguslase ülikooliharidusega ning rüütelkonna sekretäri ametit täitva mehe jaoks oli kirjutamine igapäevane praktika, Catharina 14 kirja ning Catharina ema üks kiri seevastu on järjekordne oluline näide Liivimaa varauusaja kodanikutütarde kirjutamis- ja lugemisoskuse taseme ja kujunemisviisi kohta lähedaste meessoost autoriteetide najal, mida oleme siinsete naiste kohta võinud seni oletada nt riialannade Ursula Krögeri või Gertrud Paffrathi näitel.⁶ Kuigi Caspar ei anna üheski kirjas hinnangut endast ligi 15 aastat noorema armastatu keele- ega kirjutamisoskusele ega suuna teda otsesõnu, muutub Catharina keeleline väljendusviis aasta-aastalt haritumaks ja lihvitumaks.

Kolmas aspekt, mis on sellest kirjavahetusest oluline nii Baltikumi kui ka kogu saksa varauusaegse kirjandusloo jaoks, puudutab luule osa tollases kaubalinnas väljaspool vahetut gümnaasiumiringkonda, kus luule kirjutamine ja luulekunsti õpetamine oli nagunii osa õppetööst. Caspari kirjad Catharinale kinnitavad, et kaasaegset saksakeelset luulet (autoreid nagu Martin Opitz, Paul Fleming, Georg Weber, Christian Brehme, Johann Michael Moscherosch, Anna Ovena Hoyer jt, kõik registreeritud Martin Klökeri väljaande kommentaarides ja lisas) tuntigi Tallinnas väga hästi. Tundmise all ei tule seejuures mõista üksnes nende raamatute leidumust kodustes raamatukogudes ega luuletuste ühekordset läbilugemist. Rüütelkonna sekretär Caspar oskas neid luuletusi ilmselt peast, sest muudmoodi on keeruline seletada tema viisi lisada Catharinale kirjutades luuletusi, mille ta oli ühe või mitme omaaegse poeedi luuletustest ümber kohandanud, kokku sulatanud ja omaenda värssidega täiendanud. Caspar saatis Catharinale nii ajastuomaseid konkreetseks puhuks ja konkreetsele adressaadile mõeldud juhuluuletusi (nt nime-, sünnipäeva- ja uusaastaluuletused, leinaluuletused) kui ka juba hilisematele sajanditele iseloomulikke tundeluulet. Caspar polnud vilunud ega andekas luuletaja ei värsistamis- ja komponeerimisoskustelt ega ka kujundikasutuselt, ent luule funktsiooni ja kasutusvõimaluste kohta varauusajal pakuvad tema kirjad unikaalse allika.

Neljandaks esindavad need kirjad — ja ajaliselt hilisemad üha märgatavamalt ka sissejuhatavate ja kokkuvõtivate vormelite tasandil — vä-

⁶Vt hiljutist ülevaadet [autor?] “Naiste lugemis- ja kirjakultuur”. — Liina Lukas (peatoim.). *Balti kirjakultuuri ajalugu I: Keskused ja kandjad*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2021, lk 248–255.

ga isiklikku, pigem 18. sajandi kirjakultuurile iseloomulikku intiimset stiili, mis ei sarnanenud enam kuidagi 16.–17. sajandi humanistlikes kirjajärgutamisõpikutes soovitatud familiaarse stiiliga.⁷ Just see muudab käesoleva väljaande unikaalseks allikaks kogu Euroopas, nagu rõhutab ka väljaandja Martin Klöker oma eessõnas.

Tekstifiloloogilisest seisukohast on väljaanne põhjalik ja läbimõeldud. Martin Klöker on otsustanud diplomaatilise editsiooni kasuks, reprodutseerides nii originaalkirjade ortograafia, interpunktsiooni, ridade jaotuse kui ka originaalkirjade tekstiparandused, viimased joonealustes märkustes. Iga kiri on kõigepealt varustatud viitega originaali asukohale ning kirja välimuse ja seisukorra kirjeldusega. Tänapäevaste kirjaväljaannete standardelement ehk kirja (lühikokkuvõtte) on kirjutatud tänapäeva saksa keeles, lihtsalt ja selgelt, nii et see on jälgitav ka vähesema saksa keele oskusega lugejale. Kuna seesugune lühiannotatsioon eeldab kirja kõigi detailide tausta täpset tundmist, mis ajalise vahemaa tõttu pole alati võimalik, on Martin Klöker kõik omapoolsed tõlgenduslikud mitmetimõistetavused ja oletused pannud nurksulgudesse ja/või varustanud küsimärgiga. Ainsa etteheitekena oleks edasise täpsema viitamise võimaluse huvides eriti pikemate kirjade puhul soovinud, et editeeriija oleks kirjatekstid varustanud kas ridade, lausete või terviklike mõtteüksuste läbiva numeratsiooniga ning varustanud ka oma lühiannotatsiooni vastavate numbritega, nagu see on tavaks varausaja ladinakeelsete korrespondentside väljaandmisel.⁸

Caspari ja Catharina kirjavahetuse eripäraks on asjaolu, et originaalne dateering on vaid üksikutel kirjadel ja kogu ülejäänud kronoloogia on Martin Klöker kirjades leiduvate viidete ja toleaegete Tallinna trükiste ning raeprotokollide alusel rekonstrueerinud. See ajaloolise ja filoloogilise uurimistööga kaasnev põnevaim osa jätab täiendavate tekstikorpuste kaasamise ja edasiste tekstileidude korral ruumi väikesteks täpsustusteks, kuid on üldjoontes veenev, nagu mõne Klökeri poolt kasutatava lisaallikaga pisteliselt võrreldes selgub. Näiteks 85. kirja dateeringuna oletatud “1649. aasta 20. märtsi paiku” leiab täiendava kinnituse ka

⁷Humanistide familiaarse stiili kohta vt nt Gábor Almási, “The Familiar Style of Latin Humanist Correspondence: The Case of Johannes Sambucus (1531–1584)”. — *Acta Comeniana: International Review of Comenius Studies and Early Modern Intellectual History. Internationale Revue für Studien über J. A. Comenius und Ideengeschichte der Frühen Neuzeit* 33/LVII, 2019, lk 9–26.

⁸Vt nt *The Correspondence of Joseph Justus Scaliger*. Ed. by Paul Botley and Dirk van Miert. Vol. 1–6. Genève: Librairie Droz, 2012.

Sandhageni kirja alusel 6. juunist samal aastal, kus too Braunschweigis viibides osutab oma Saksamaa reisile kohe pärast pulmi 1649. aasta märtsis.⁹

Peale žanri- ja kirjandusloolisele aspekti on Caspari ja Catharina kirjavahetust võimalik lugeda ja allikana kasutada vähemalt veel Tallinna ajaloo, rüütelkonna ajaloo, mentaliteediloo, saksa keele ajaloo, õigusajaloo ja kas või toitumise ajaloo (nt sidrunid, pomerantsid, laimid, lõhe 17. sajandi keskpaiga tallinlase toidulaual) seisukohast. Jääb soovida, et leiduks raha pikaajalise töö jätkamiseks, sest nagu autor on viidanud, võimaldavad tollased Eestimaa Rüütelkonna protokollid heita Caspari ja Catharina armastuse järeleole lisaks kirjandusloolisele ka laiema õigusajaloolise pilgu: oli ju kuni Caspari surmani see abieluväline suhe küll linna pastorite poolt taunitud, kuid raekohtu ette ei jõudnud; pärast Caspari surma läks laviin aga veerema, mis tõi muu hulgas ilmselt kaasa ka selle kirjavahetuse sattumise raearhiivi. Kindlasti pakub see armastuslugu oma inimlikus kurbuses ja eheduses aga võimalusi edasisteks kirjanduslikeks ja filmitöötlusteks.

Kristi Viiding

KRISTI VIIDING (1972) on lõpetanud Tartu Ülikooli eesti keele ja kirjanduse ning ladina keele ja Rooma kirjanduse alal 1995, *mag. phil.* 1997, *dr. phil.* 2002. Töötas 1996–2017 TÜ ladina keele ja Rooma kirjanduse õppejõuna, sh 2012–2017 klassikalise filoloogia professorina; Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse vanemteadur a-st 2017, organisatsiooni International Association for Neo-Latin Studies peasekretär a-st 2018. *Akadeemias* on temalt ilmunud arvustused kogumiku *Balti kirjasõna ja kultuurielu valgustusajastu peeglis* (2015, nr 3, lk 545–551) ning teose *Qui vult, potest: Karl Morgenstern 250 kohta* (2021, nr 2, lk 358–363) ning järgmised tõlked: “Academia Gustaviana rektori ja senati jõulumanitsus üliõpilastele aastast 1646” (2000, nr 12, lk 2491–2499); “Riia literaatide õnnesoovid Tartu Akadeemiale 1632. aastal” (koos Janika Pälliga; 2002, nr 12, lk 2493–2521); Ludwig Waltheri “Humanistlikud akadeemiad sõpruskonna ja institutsiooni vahelvormina” (2009, nr 5, lk 906–926).

⁹Vt Kristi Viiding, “Humanistlik epistolaarkultuur Eesti- ja Liivimaal: Tallinna literaatide kirjad Meibomide kirjakollektsioonis”, lk 131–134.